

Verborgen burgerzin

Nieuwe vormen van gemeenschap en sociale organisatie

De afnemende participatie en betrokkenheid van diverse groepen in formele politieke organisaties kan niet worden opgelost door het oprakelen van oude noties van gemeenschap of sociale organisatie. Mensen zijn in diverse sociale netwerken verweerd, die zich veelal buiten de politieke hoofdstroom bevinden en daarom vaak genegeerd worden. Om de democratische participatie en de representativiteit van de staat te vergroten moeten nieuwe wegen van associatie en representatie worden verkend.

SOPHIE WATSON

De huidige periode kenmerkt zich door een nostalgie naar vroeger tijden, toen gemeenschapszin, wederzijdse verantwoordelijkheid en sociale participatie nog centraal stonden. Kranten herhalen wat enkele wetenschappers al lange tijd suggereren, namelijk dat gemeenschapsbanden ('Gemeinschaft') in de loop der tijd zijn vervangen door ijlere verenigingsvormen ('Gesellschaft'). In dit vertoog vertegenwoordigt de rurale samenleving een geïdealiseerd moment in de geschiedenis, voordat de verstedelijking leidde tot een toenemende vervreemding van de meer simpele en oprechte sociale netwerken in dorpsgemeenschappen.

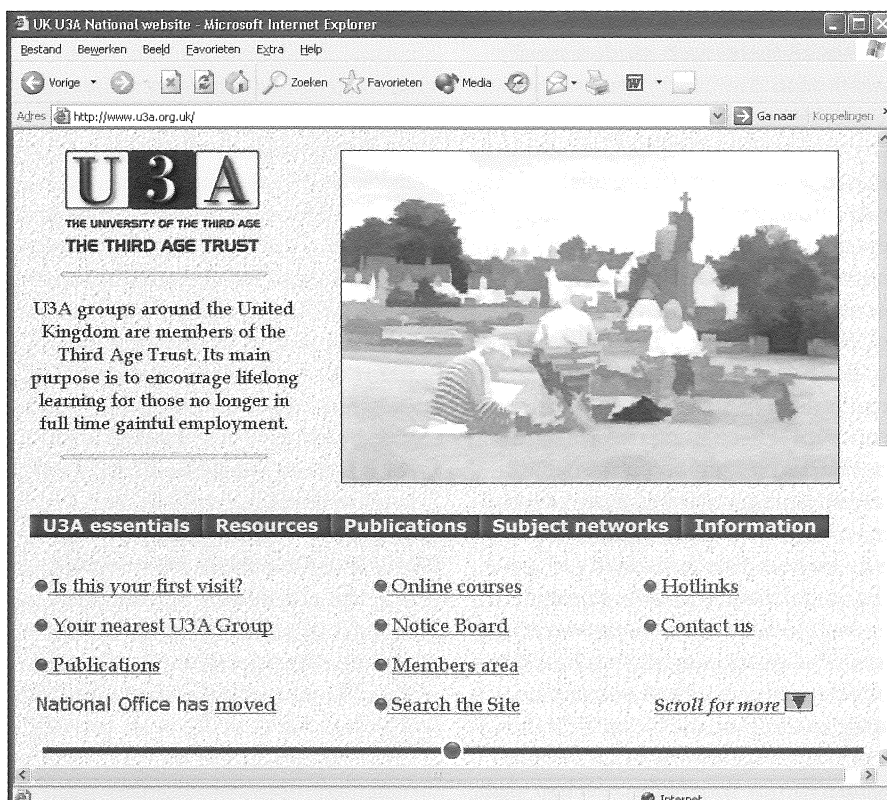
Nu kapitalistische relaties zijn doorgedrongen tot alle facetten van het private en publieke leven, worden winstmotieven en individuele verrijking gezien als de belangrijkste drijfveren van het dagelijkse leven. Zoals Margareth Thatcher verklaarde in de vroege jaren tachtig: 'There is no such thing as society'. Dit is het tijdperk van het individu, dat alleen deelneemt aan de samenleving wanneer er iets te halen valt.

In recente academische publicaties over politieke participatie en gemeenschapsorganisaties wordt op een dergelijke pessimistische wijze gesteld dat mensen zich in toenemende mate terugtrekken uit publieke arena's en hun toevlucht nemen tot de geprivatiseerde wereld van het gezin. Het invloedrijke werk van Robert Putnam verkent de ogenschijnlijke teloorgang van politieke associatie en sociale organisatie in de Verenigde Staten en Italië, die hij beschouwt als oorzaak voor de verminderde participatie in formele democratische structuren.

Putnam concentreert zich in zijn onderzoek echter te zeer op zichtbare en gefixeerde vormen van sociale organisatie. Hij ziet daardoor nieuwe samenwerkingsvormen over het hoofd die wellicht minder zichtbaar en van voorbijgaande aard zijn, maar niet minder belangrijk dan de meer traditionele vormen van associatie en gemeenschap. De vraag is: welke implicaties hebben deze nieuwe verenigingsvormen voor het functioneren van de staat en de politiek?

Sociaal kapitaal

In 'Making democracy work', een studie uit 1993 over twintig regionale regeringen in Italië in 1970, legt Putnam een link tussen sterke sociale netwerken, zoals buurtverenigingen en sportclubs, die gekenmerkt worden door een intense horizontale interactie en formele democratische participatie. Een verticaal netwerk, hoe compact ook, kan sociaal vertrouwen en samenwerking niet in dezelfde mate in stand houden. Volgens Putnam zijn deze horizontale netwerken een essentiële vorm van sociaal kapitaal. Zij zorgen voor wisselwerking, sociaal vertrouwen en normen voor geaccepteerd gedrag die wederzijds verwacht, nagekomen en versterkt worden. Hoe actiever gemeenschappen participeren in wederzijdse uitwisselingen en daarmee hun vertrouwen in elkaar tonen, des te meer zullen andere vormen van sociaal kapitaal zich ontwikkelen. Uit sociale contexten waarin groepsleden elkaar vertrouwen en hun vaardigheden, arbeid, kennis en middelen uitwisselen, vloeien zo een sterke samenleving, economie en staat voort. In 'Bowling Alone' uit 2000 heeft Putnam deze ideeën uitgewerkt binnen de context van de Amerikaanse samenleving. Hierin biedt hij een verklaring voor de veronderstelde afname van burgerlijke betrokkenheid en de erosie van sociaal kapitaal in de laatste drie decennia. Gebruikmakend van de metafoor uit de boektitel, beschrijft hij de verwantschap tussen een blank en een zwart lid van een bowlingclub, waarbij de een zijn nier doneert aan de ander. In het boek stelt Putnam dat Amerikanen sociaal kapitaal op moeten bouwen door zich weer met elkaar te verbinden. Het feit dat de twee mannen samen bowlden maakte voor Putnam

De Internetpagina van de 'University of the Third Age'.

Foto: J. P. Berentsen

De 'free party movement' bood een alternatief voor de commerciële 'dance scene'.

een belangrijk verschil. Op basis van gedetailleerd onderzoek naar participatie van Amerikanen in een breed scala van arena's trekt Putnam de conclusie dat mensen in de laatste drie decennia van elkaar en hun gemeenschap verwijderd zijn geraakt.

Hoewel Putnam in zijn twee boeken een belangrijk fenomeen analyseert, zouden we ook op zoek moeten gaan naar nieuwe democratische culturen en nieuwe vormen van associatie. Er zou sprake kunnen zijn van een ruimtelijke herschikking van gemeenschap en sociaal kapitaal, die op sommige momenten wellicht niet evident is maar veranderend en kortstondig en slechts zichtbaar voor direct betrokkenen. Hierna komen twee democratische culturen aan de orde die in Groot-Brittannië zijn opgekomen in de periode van Putnams tanende sociale kapitaal. Waarschijnlijk zijn er nog vele andere.

'University of the Third Age'

De term 'third age' werd in Groot-Brittannië voor het eerst geïntroduceerd door Peter Laslett in 1981, toen de eerste Britse 'University of the Third Age' (U3A) werd opgericht in Cambridge. Laslett stelde dat gedateerde houdingen, stereotypen en veronderstellingen het gangbare beeld van oudere mensen bleven verstoren. Het gebruik van de term 'third age' was duidelijk een strategie om normatieve houdingen ten opzichte van ouderen en ouderdom te ontwrichten en om een nieuwe collectieve identiteit te creëren. De 'second age' wordt

gedefinieerd als een periode waarin mensen een volledige baan hebben en verantwoordelijkheid dragen voor het gezin. Werk wordt in deze periode opgelegd door anderen en geassocieerd met tijdsverlies. Mensen zien hun pensioering daarom als een lange rustperiode. Met de verlengde gemiddelde levensduur van mensen kan de 'third age' voor veel mensen uitlopen tot een even lange periode als de 'second age'. Het begrip 'third age' wordt gebruikt ter vervanging van termen als 'old age' en staat voor de waarde, de creativiteit en het zelfrespect van ouderen.

De University of the Third Age werd opgericht met een aantal doelstellingen. Ten eerste wilde men de Britse samenleving voorlichten over haar leeftijdsopbouw en de implicaties hiervan. Ten tweede moest het bewustzijn van ouderen ten aanzien van hun intellectuele, culturele en esthetische potenties worden vergroot en wilde men afrekenen met de gedachte dat ouderdom leidt tot intellectuele achteruitgang. Ten derde dienden ouderen hun mogelijkheden op een betaalbare wijze te kunnen benutten om hun intellectuele, culturele en esthetische leven te ontwikkelen en te intensiveren. Ten vierde wilde men een institutie creëren, waarbinnen geen onderscheid gemaakt wordt tussen leraar en leerling, alle arbeid vrijwillig en wederzijds wordt geleverd, niet gekeken wordt naar iemands kwalificaties en interesses worden ontwikkeld zonder nevendoelen. De vijfde en laatste doelstelling was om overal in het land de

oprichting van U3A's aan te moedigen en samen te werken.

De University of the Third Age belichaamt een cultuur van wederzijdse hulp en voluntarisme binnen de educatie van volwassenen. Het vervallen van het onderscheid tussen leren en onderwijzen vormt een cruciaal element van de organisatie. Alle ondervraagde respondenten van het onderzoek benadrukten hoezeer het vertrouwen van leden, met name dat van vrouwen, tijdens dit proces was vergroot.

Tegelijkertijd creëren U3A's een nieuwe publieke ruimte, waarin generaties, wiens aanwezigheid en bijdrage vaak over het hoofd worden gezien, zichtbaar worden. In 1995 waren inmiddels 1.500 U3A's opgezet in meer dan twintig landen, waaronder 290 in Frankrijk, 400 in China, 17 in Polen en 250 in Groot-Brittannië. In Groot-Brittannië groeide dit aantal in 2001 tot 459 U3A's, waarbij in totaal 110.605 mensen betrokken waren. U3A's worden opgezet in lokale gemeenschappen door lokale bewoners, vaak door middel van communicatie van mond op mond. Het aantal gegeven lessen is afhankelijk van de lokale vraag en de aanwezigheid van expertise. Jaarlijkse bijdragen worden tot het minimum beperkt.

De U3A's vormen in Groot-Brittannië de intellectuele voorhoede van de 'third age' als geheel. Naast politieke elementen schuilen in het fenomeen ook interessante ruimtelijke aspecten. Er is allereerst de idee van de 'lerende stad', gebaseerd op een praktijk waarin iedereen zowel leraar als leerling is en waarin de grenzen tussen beide rollen worden afgebroken. Ten tweede vindt de meerderheid van de lessen plaats in de woning van de leden. Leden blijven dus voor niet betrokkenen grotendeels onzichtbaar.

Kortom, de U3A is een vereniging waarvan de collectieve identiteit werd gevormd door een aantal discursieve strategieën, die met name ingezet worden in de arena van de lokale gemeenschap. De leden van de U3A verzetten zich hiermee in zekere zin tegen het dominante discours en het normatieve gedrag dat met ouderdom wordt geassocieerd. Sinds haar oprichting is een groep mensen (met name vrouwen) zich gaan definiëren als 'third agers' die aan vertrouwen, vaardigheden en kennis hebben gewonnen. De compositie van de U3A verandert en groeit, de cul-

tuur is door en door democratisch en gericht op participatie.

'Dance'-cultuur

Aan het andere einde van het leeftijdscontinuüm zorgde de 'dance'- of 'house'-cultuur, met name de 'free party movement' tussen 1988 en 1991, voor een hele andere culturele ruimte. Deze ruimte vertegenwoordigde een nieuwe vorm van met elkaar omgaan die democratisch van aard was. De dance-cultuur, zo stelt Jeremy Gilbert, „exploits the power of music to build a future on the desolate terrain of the present (...) the history of house can be seen as an answer to turn this house into a home”. Vanwege haar zoektocht naar locaties voor evenementen kenmerkte de vroege 'dance scene' zich door een nomadische structurering van ruimte.

Als gevolg van haar criminalisering keerde de 'scene' zich af van eigenomsrelaties en stak overal waar mogelijk de kop op, zonder te letten op grondeigenaren of bestemmingsplannen. Verlaten opslagplaatsen werden opgeëist en kregen een nieuwe bestemming. Hoewel het slechte imago van de scene bij de overheid en in de samenleving deels een gevolg waren van de veronderstelde amorele uitspattingen, als gevolg van ecstasy, gaat het er hier om hoe de ruimtelijke vorm centraal staat in haar verzetscultuur. De dansvloer werd letterlijk op de rug van de dansers gedragen en ging overal met hen mee. De wekelijkse houseparty's, waaraan duizenden mensen deelnamen op verschillende locaties, werden heimelijk gecoördineerd, zonder institutioneel raamwerk of duidelijke leiders. Na jaren van economische neergang vormden de feesten een belangrijke bron van hoop voor jongeren en een uitlaatklep voor een immense hoeveelheid energie, die moeilijk geuit kon worden tijdens de deprimerende jaren van Thatcher. Door het gebrek aan een regulerend kader kwamen de jongeren onvermijdelijk in conflict met de politie.

De 'dance'-cultuur kan beschouwd worden als een vorm van directe actie, in tegenstelling tot een beweging met een duidelijk politieke doelstelling. Een cruciaal element in de vorming van de dance-cultuur was de notie van veranderlijkheid, beweging en onbepaaldheid en het egalitarisme dat democratische culturen kenmerkt. De 'free party movement' bood middels informele netwer-

ken en geheime tactieken een alternatief voor de elitaire en dure dansgelegenheden en distantieerde zich daarmee van de staat en de maatschappij. De groepen hanteerden verschillende strategieën. Sommigen brachten hun 'sound system' van Groot-Brittannië naar Zuid-Amerika, het door oorlog verscheurde Bosnië en andere plaatsen waar men dacht dat er behoefte was aan extatische anarchie. Een andere groep, Exodus, vestigde een lokale gemeenschap in een gekraakte boerderij nabij Luton, van waaruit feesten en festivals georganiseerd werden in de omgeving. Weer een andere, DIY uit Nottingham, organiseerde als brug tussen de tegen-cultuur en de rest van de wereld zowel 'free parties' als feesten in legale clubs, waardoor zij het middelpunt werd van lokaal gemeenschapsactivisme.

Hoewel Putnam belangrijke veranderingen in de aanwending van sociaal kapitaal en traditionele verenigingsvormen heeft geïdentificeerd, is er minder reden voor pessimisme dan hij suggereert. Bovendien heeft het pleidooi van Putnam en anderen (zoals de Britse premier Tony Blair) voor een terugkeer naar geformaliseerde participatie in burgerlijke, beroeps- en andere verenigingen weinig oog voor de veelsoortige gemeenschappen, verenigingen en vormen van verbondenheid die in wording zijn. Hiervoor moet gekeken worden naar andere ruimten; ruimten die wellicht tijdelijk of nauwelijks zichtbaar zijn.

Een genuanceerdere blik op vormen van sociale organisatie en associatie kan nieuwe democratische culturen aan het licht brengen, die wellicht even belangrijk zijn als de meer voor de hand liggende vormen van politieke associatie. Participatie in democratisch georganiseerde groepen, die niet-hiërarchisch, egalitair en participatiebevorderend zijn, vergroot wederzijds respect en solidariteit. Het is echter moeilijk om de hierboven beschreven groepen te betrekken in de verschillende arena's van de staat en de meer formele democratische circuits. Als de staat zich meer wil verbinden met nieuwe gemeenschappen en verenigingen die de afgelopen jaren zijn opgekomen, dienen nieuwe wegen bewandeld te worden en nieuwe vormen van participatie te worden bedacht. Allereerst moeten we de mogelijkheden voor nieuwe vormen van

verbondenheid en politiek onderzoeken die vaak onopgemerkt blijven.

Sophie Watson is professor in de sociologie aan de Open University van Groot-Brittannië. Vertaling: Leeke Reinders.

Literatuurselectie

- Gilbert, J. (1996). Soundtrack for an uncivil society. Rave culture, the criminal justice act and the politics of modernity. *New Formations* 31, Summer.
- Gilbert, J. (2001). A certain ethics of openness. *Strategies* (te verschijnen).
- Gilbert, J. (2001). Rhizomes and autonomous zones. Theorising the politics of dance cultures. In: M. Wright (red.) *Dance culture. Party politics and beyond*, Londen: Verso.
- Laslett, P. (1996). A fresh map of life. Weidenfeld / Nicholson.
- Midwinter, E. (1992). Citizenship. From ageism to participation. *The Carnegie Enquiry into the Third Age*. Research paper no. 8. Carnegie Trust and Center for Policy on Ageing.
- Pringle, R. & S. Watson (1992). Women's interests and the post-structural state. In: M. Barrett & A. Phillips (red.). *Destabilising theory*. Oxford: Polity Press.
- Putnam, R. (1993). *Making democracy work*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon Schuster.